

finestra

Donatella della Porta

“Els moviments socials
davant l'auge de l'autoritarisme”

Lliçó Inaugural Josep Irla 2021-2022
Universitat Pompeu Fabra, 28 d'octubre del 2021

Fotografia: Marc Puig

Donatella della Porta (1956) és una reconeguda sociòloga i experta en moviments socials. Actualment és professora de l'Scuola Normale Superiore de Florència, i ha destacat per la seva recerca sobre la corrupció o els moviments socials, sobretot l'onada que va sacsejar la dècada de 2010 arreu del món, des dels indignats a les primaveres àrabs. Precisament aquests temes, així com l'empoderament ciutadà i la participació política com a elements per enfortir la democràcia enfront l'auge dels autoritarismes, formen part de la conferència que va pronunciar a la Universitat Pompeu Fabra convidada per la nostra Fundació.

Des de l'inici del nou mil·lenni, una llarga sèrie de crisis interrelacionades han desafiat profundament la nostra societat. La crisi financera ha sacsejat les institucions polítiques; la crisi climàtica hi ha interactuat; i la crisi pandèmica ha sorgit d'aquestes tendències. No és per casualitat que aquests temps s'han considerat no només de Gran Recessió, sinó també de Gran Regressió, amb unes polítiques d'emergència adoptades per fer front al virus de la Covid-19 desenvolupant-se en un context caracteritzat per creixents desigualtats i girs d'autoritarisme a diversos països, també a Europa. Tanmateix, aquests temps d'incertesa també s'han caracteritzat per la resistència massiva a aquests girs autoritaris per part dels moviments progressistes, amb cert èxit també per a les polítiques més avançades socialment. Seguidament, mirarem primer el context en què s'han desenvolupat els moviments socials progressistes en els darrers temps. A continuació, observarem les grans tendències en l'agenda política, per acabar amb algunes reflexions sobre aquesta època contenciosa.

Èpoques autoritàries i el seu malcontentament

La Gran Recessió que va colpir el món el 2008 ha servit de conjuntura crucial, atiant transformacions socioeconòmiques i també polítiques. Alguns dels episodis polítics durant la crisi han suposat una escomesa als drets civils, polítics i socials establerts, provocant el que s'ha anomenat la Gran Regressió.¹

Les desigualtats socials han augmentat vertiginosament resultant en una creixent desconfiança en les institucions establertes, alimentant una sensació d'incertesa i una reacció xenòfoba. De fet, la crisi financera mundial va tenir efectes polítics dramàtics en diverses democràcies, que el professor Robert Dahl ha anomenat les democràcies «realment existents»,² especialment pel que fa a llurs institucions representatives.

Sobretot a la segona meitat dels anys 2010, els estudiosos varen començar a reflexionar sobre una reacció *-backlash-* caracteritzada per la

1 GEISELBERGER, *The great regression*.

2 DAHL, *On democracy*.

Els moviments socials progressistes poden ajudar a afrontar els reptes de la Gran Regressió mitjançant la seva capacitat d'imaginar un futur contrari a la nostàlgia «retrotòpica» de la dreta

seva propagació global, la intensificació de l'activitat en xarxa, una major capacitat d'acció col·lectiva i en un marc agressiu per part d'actors reaccionaris, i de llurs moviments.³ La percepció d'una reacció generalitzada contra els valors progressistes s'ha vist especialment reforçada, des del 2016, pels esdeveniments com el referèndum del Brexit al Regne Unit o la victòria de Donald Trump a les eleccions presidencials als EUA i la de Jair Bolsonaro a les presidencials al Brasil, si bé aquests se situaven en una tendència ja a llarg termini, juntament amb el reforçament del Front National a França, el ràpid creixement d'Alternative für Deutschland a Alemanya, el creixement de partits de dreta radical als països escandinaus, els girs a la dreta a Polònia i Hongria, i el gir autoritari a la Turquia de Recep Tayyip Erdogan. El Tea Party als EUA, Pegida a Alemanya, la English Defence League al Regne Unit, el Bloc identitaire a França i CasaPound a Itàlia sorgeixen com a exemples d'acció política de dreta en forma de moviments socials. En general, «els actors col·lectius

*d'extrema dreta formen part d'un gran procés de mobilització mitjançant el qual han aconseguit polititzar qüestions que abans havien estat ignorades pels partits convencionals —per exemple, la immigració, la qüestió de les minories, l'ordre públic, el xovinisme del benestar... En aquest sentit, s'ha fet una lectura de l'extrema dreta a través de l'objectiu dels greuges econòmics i culturals generats pel procés de globalització».*⁴ Sens dubte, la consegüent agitació política, que afecta també els partits de centredreta ha portat l'avantatge als partits de dreta radical, especialment aquells que uneixen les posicions tradicionals de la dreta amb la retòrica populista. I sobretot, els partits de la dreta radical han relacionat la crisi socioeconòmica amb l'obertura de fronteres i la suposada amenaça que representen els migrants a la identitat nacional.⁵

Ara bé, la reacció és només una part del panorama. En moments punyents com els que estem vivint, els canvis

es poden produir ràpidament en diferents direccions, ja que l'agència i les conjuntures tenen un paper més important que en els moments de tranquil·litat. No és per casualitat que Antonio Gramsci va definir els temps històrics semblants com un «interregne»,⁶ atès que tal com va escriure, «*La crisi consisteix precisament en el fet que el que és vell es mor i el que és nou no pot néixer: en aquest interregne es verifiquen els fenòmens morbosos més variats*». Sens dubte, són temps molt polititzats. Tal com ha observat Chantal Mouffe,⁷ a Europa un «moment populista» ha assenyalat la crisi de l'hegemonia del neoliberalisme, redibuixant les fronteres polítiques vers el «retorn d'allò polític» després de l'època postpolítica neoliberal.

En aquests temps mudadissos, tot i que les reaccions dels moviments autoritaris visibles, encara hi ha lloc per a l'agenda dels actors progressistes. De fet, són temps de risc, però també d'oportunitat. En aquest context, els moviments socials progressistes poden ajudar a afrontar

3 DELLA PORTA, *How social movements can save democracy*.

4 CASTELLI GATTINARA; PIRRO, «The far right as social movement».

5 WODAK, *The politics of fear: What right-wing populist discourse means*.

6 GRAMSCI, *Selections from the prison notebooks*.

7 MOUFFE, *For a left populism*.

Aquells que se senten traïts pels canvis com els provocats pel domini del lliure mercat, es poden mobilitzar de diverses formes mitjançant moviments reactius, defensius i retrògrades

els reptes de la Gran Regressió mitjançant la seva capacitat d'imaginar un futur contrari a la nostàlgia «retrotòpica» de la dreta.⁸ De fet, els moments de crisi provoquen una polarització política i social, atès que de fet s'espera que alimentin tant les pressions pel canvi progressiu com per les reaccions regressives, les utopies i les retrotopies.

Des de l'inici de la recessió global s'ha estès, sobretot, el descontentament amb la forma neoliberal del capitalisme, alimentant diferents tipus de respostes: moviments socials i polítics regressius a la dreta, però també moviments socials progressistes a l'esquerra. El neoliberalisme tardà es pot entendre dins del marc que l'economista polític Karl Polanyi ha descrit com a doble moviment en el desenvolupament del capitalisme:⁹ primer una pressió per la mercantilització mitjançant l'acció dels moviments, i després una reacció dels contramoviments que exhorten la protecció social. En el seu llibre transcendental *The Great Transfor-*

mation [La gran transformació] sobre la primera onada del liberalisme del segle XIX, Polanyi ja va advertir que la mercantilització del treball, la terra i els diners, si no es controlaven, destruiria la societat. En aquesta situació actual, aquells que se senten traïts pels canvis provocats pel domini del lliure mercat, es poden mobilitzar de diverses maneres mitjançant moviments reactius, defensius i retrògrads. Sovint fundats per resistir una ideologia que predica el domini del mercat per damunt de tot altre element de la societat, els contramoviments poden tenir com a objectiu el restabliment dels drets tradicionalment garantits, plantejar-se amb models progressistes i oferint visions més inclusives i participatives; però també poden basar-se en models regressius amb idees més aviat excloents i de populisme.

El desenvolupament del capital neoliberal, amb les seves creixents desigualtats, té sens dubte paral·lelismes amb la «Gran Transformació» de Polanyi. Després que l'èxit de la resistència a la disbauxa del fonamentalisme de mercat hagués provocat una ampliació de la protecció social als estats-nació a partir

de la dècada de 1940 —incloent-hi la socialdemocràcia al primer món, el «socialisme real» al segon món i el desenvolupisme al tercer món—, amb un creixement de la protecció social que arriba fins a principis dels anys 1970, s'inicia a partir de llavors un canvi on va esdevenir predominant la retallada general de l'estat del benestar i un atac més ampli contra les polítiques d'intervenció estatal per reduir les desigualtats. Així, el capitalisme va començar a confiar de nou, tot i que de manera diferent, en les formes d'acumulació per desposseïció mitjançant la derogació de lleis que protegien els drets de la ciutadania i regulaven els mercats financers, aquells que s'havien identificat com a exemple del que Marx havia anomenat «acumulació primitiva».¹⁰ Es va tornar a aprofundir en la mercantilització del treball, de la terra i dels diners mitjançant la desregulació dels mercats laborals i el desmantellament de les proteccions als treballadors i treballadores, l'acaparament de propietats, i una nova i exhaustiva desregulació del capital financer. Aleshores varen sorgir les forces contràries —semblant

8 BAUMAN, *Retrotopia*.

9 DELLA PORTA, *Social movements in times of austerity: bringing capitalism back into protest analysis*.

10 HARVEY, *A Brief History of Neoliberalism*.

Durant uns quants anys, les trobades del Fòrum Social Europeu havien ofert un important espai públic per a la convergència de diferents corrents de moviments progressistes d'arreu del continent i de més enllà

a allò que Polanyi havia anomenat els «contramoviments»— que varen créixer, com s'ha esmentat anteriorment, en dues direccions: una progressista, amb l'objectiu d'ampliar els drets de la ciutadania dins d'una concepció inclusiva i cosmopolita; i una altra regressiva, intentant restablir un ordre passat, en el qual només es protegia un nombre restringit de privilegiats.

Resistència del moviment social progressista

Allà on l'augment de les desigualtats sens dubte redueix la qualitat democràtica,¹¹ la resistència a la reacció retrògrada ha anat creixent, amb la ciutadania mobilitzant-se a favor de la justícia social i la «democràcia real».¹² Per superar els reptes i mantenir viva la democràcia, les crides a la pervivència del nacionalisme cultural ètnic es contraresten de fet amb l'obertura d'espais participatius i deliberatius on es pot reconstruir la solidaritat i revitalitzar la societat.¹³

11 DELLA PORTA; KEATING, «The paradoxes of democracy and the rule of law».

12 MEYER; TARROW, *The resistance*.

13 APPADURAI, «Democracy fatigue»; BAUMAN,

Des de la primèria del nou mil·lenni, el *Global Justice Movement* [Moviment per la Justícia Global] (MJG) s'ha interpretat com signe de la globalització de la política contenciosa. A mesura que avançaren les decisions a nivell internacional, els moviments socials semblaven adaptar-s'hi, tot apuntant a les organitzacions internacionals, i més encara a Europa, on la UE havia adquirit cada cop més competències i s'obria a les organitzacions de la societat civil per diferents vies. Durant uns quants anys, les trobades del Fòrum Social Europeu havien ofert un important espai públic per a la convergència de diferents corrents de moviments progressistes d'arreu del continent i de més enllà. A nivell global, s'hi reflectien diverses campanyes transnacionals, però també alimentaven la difusió dels valors cosmopolites.

Al principi de la dècada de 2010, les mobilitzacions a Tunísia, Egipte, l'Estat espanyol, Grècia i als EUA, i més tard a Turquia i Brasil, i fins a la *Nuit debout* francesa, es consideraven totes plegades pertanyents a una

«Symptoms in search of an object and a name»; BAUMAN, *Retrotopia*.

onada comuna de protestes contra l'austeritat. Encara que totes varen ser provocades per una crisi financera mundial, semblaven ben arrelades a nivell nacional, adreçant-se principalment a les institucions estatals i en contra de les decisions preses per organitzacions internacionals, fet que semblava desposseir la ciutadania de la capacitat d'obligar les institucions estatals a retre comptes. També varen abordar qüestions de sobirania nacional i es referien a l'estat-nació com a espai de responsabilitat democràtica.¹⁴ Això va passar també a Europa, on es varen imposar condicionalitats als estats amb economies menys competitives, que es varen veure obligats a contraure préstecs de l'anomenada «Troika», incloses les institucions de la UE. Tot i que les mobilitzacions van estar arrelades a nivell nacional, hi va haver, però, diverses interaccions entre aquests diferents moviments de protesta, que de fet s'han considerat com a part d'un cicle de contenció transnacional.¹⁵

14 DELLA PORTA; MATTONI, *Spreading protest. Social movements in times of crisis*.

15 *Ibidem*.

Les mobilitzacions massives de la tardor del 2019 tenien les seves arrels en les clivelles nacionals, tot i que també varen expressar la indignació per un desenvolupament capitalista global que acreixia les desigualtats socials

Cap a final dels anys 2010, el descontentament amb les mesures d'austeritat encara va mobilitzar fortes onades de protesta, a diversos estats i amb diferents intensitats, contra la disminució de la qualitat democràtica i les creixents desigualtats socials. Els moviments socials es varen centrar especialment en la violència contra les dones, les condicions laborals precàries, l'escalfament global del planeta, i la crida pels drets socials i per l'autodeterminació. Les xarxes fluides connectaren grups actius a nivell local, sovint mobilitzant la ciutadania per primer cop, dins d'unes xarxes translocals actives contra les desigualtats extremes i les elits corruptes. Uns quants d'aquests moviments es varen estendre ràpidament a nivell transnacional, promovent una visió global pel que fa als problemes i les solucions. En particular, tant les campanyes contra l'escalfament global, com aquelles contra la violència masculista, es varen estendre ràpidament a nivell mundial a través de jornades internacionals d'acció i amb manifestacions massives arreu del món convocades per les xarxes de moviments socials com *Fridays For Future* i *Me too*.

Mig segle després d'aquella «tardor calenta» a l'Itàlia de 1969, les mobilitzacions massives de la tardor del 2019 tenien les seves arrels en les clivelles nacionals, tot i que també varen expressar la indignació per un desenvolupament capitalista global que acreixia les desigualtats socials, i limitava els drets civils i la llibertat política. Les protestes massives, incloses les marxes de milions de persones i la desobediència civil, varen esclatar simultàniament al Líban i a l'Iraq, a Xile i a l'Equador, a Catalunya i al Regne Unit, i els manifestants sovint feien referències els uns als altres, a través de la mostra de pancartes i banderes. Desencadenades per greuges concrets —des de les dures sentències contra els líders independentistes a Catalunya, fins al petit augment de les tarifes dels transports públics a Xile, o l'impost de sis dòlars mensuals als missatges de veu de WhatsApp al Líban, o l'augment del combustible a l'Equador, o la llei de seguretat nacional a Hong Kong— les onades massives de protesta nacionals es varen connectar a nivell internacional mitjançant l'expressió de solidaritat recíproca. En tots aquests casos, la difusió transnacional semblava produir-se

gairebé automàticament, a través d'un entorn mediàtic dens, en el qual la informació es propagava globalment a través de la interacció dels mitjans tradicionals i dels nous. Les marxes, amb milions de participants, i les formes massives de desobediència civil —així com, de vegades, vagues generals— varen testimoniar la propagació del descontentament, però també hi varen contribuir.

Altament connectades a través d'un panorama mediàtic global, les diverses onades de protesta també es varen relacionar amb l'oposició compartida a les creixents desigualtats i a la corrupció associada. Així, tot i estar situats en zones geopolítiques allunyades, els manifestants de la tardor calenta del 2019 a Xile i al Líban varen senyalar els plutòcrates situats al poder polític que es considera que encarnen l'1% que domina la població en condicions d'extrema desigualtat. Juntament amb la misèria de la ciutadania, la corrupció de les elits ha estat un potent marc diagnòstic d'aquells dos països, així com a Algèria, l'Equador, Haití o l'Iraq. Les protestes constaten com les desigualtats econòmiques redueixen la confiança en les

Tal com va evidenciar-se a Catalunya a partir del 2017, la repressió, a vegades brutal, de la desobediència civil als carrers i als jutjats, va desencadenar noves protestes

institucions polítiques, i a més també fan aparèixer qüestions controvertides de sobirania i control territorial, amb un ressorgiment de clivelles entre el centre i la perifèria, així com entre les zones rurals i urbanes, que interactuen amb les clivelles de classe —com per exemple, tot i que de diferents formes, a Catalunya i a Hong Kong.

A més, les elits adinerades i que no reten comptes enlloc, són percebudes com una classe transnacional que gaudeix del suport d'algunes organitzacions internacionals. Privades de consens i deslegitimades, en alguns casos, aquestes elits varen alimentar sovint les protestes mitjançant l'intent fallit d'espantar els manifestants a través d'una forta radicalització de les protestes i la forta repressió que, no obstant, sovint resulta contraproductiu, generant encara més descontentament amb la seva expressió més radicalitzada. Tal com va evidenciar-se a Catalunya a partir del 2017, la repressió, a vegades brutal, de la desobediència civil als carrers i als jutjats, va desencadenar noves protestes en una espiral de politització i amb moments de

radicalització.¹⁶ Així, a voltes passa que d'uns desencadenants relativament menors i circumscrits que inflamaren el descontentament latent, les intenses onades de contenció varen resultar en una escalada de les reivindicacions, exigint des de la retirada de mesures concretes que havien encès les lluites, fins al càstig dels repressors, i de canvis més profunds a l'àmbit polític i social.

Els manifestants a les onades de contenció, que he abordat a la part anterior, reaccionaven per un sentiment de despossessió política a la llum d'una separació entre la política popular i el poder. Com en el Moviment de Justícia Global (MJG), també durant la *Búsáhdabyltingin* —[Revolució de les Cassoles] a Islàndia el 2008, i després durant la Primavera Àrab i el moviment *Occupy* dels EUA el 2011, o a les protestes del Parc Gezi a Istanbul el 2013, la necessitat de mantenir unida una base social heterogènia va provocar el creixement de les identitats pluralistes i tolerants, lloant la diversitat com a valor enriquidor. Qui pro-

testava representava una coalició de diverses classes i grups socials que es veien a si mateixos com a perdedors davant de les polítiques neoliberals. La precarietat era sens dubte la condició social i cultural de molts activistes del moviment, la majoria pertanyent a una generació que es caracteritza per alts nivells d'atur i subocupació. Aquest jovent no és el que tradicionalment s'ha considerat «perdedor». És més aviat ben format i amb una alta mobilitat, uns elements que abans serien descrits com a «guanyadors» de la globalització, però avui dia són lluny de percebre's com a tals. Amb aquests, altres col·lectius socials han perdut molt a causa dels atacs neoliberals als drets civils i socials —només cal pensar en dos col·lectius que abans es consideraven especialment ben protegits: els empleats públics i els jubilats. En major o menor mesura, les seves condicions de vida, inclòs l'accés a béns fonamentals com la sanitat, l'habitatge o l'educació, s'han tornat precàries. Així mateix, també varen participar en l'onada de protestes els treballadors de coll blau de petites i grans fàbriques que han tancat o estan en perill de ser tancades.¹⁷

16 DELLA PORTA; O'CONNOR; PORTOS, «The framing of secessionism in the neo-liberal crisis: the Scottish and Catalan cases».

17 DELLA PORTA, *Social movements in times of*

La crisi econòmica ha desencadenat a l'àmbit de la política una crisi de legitimitat, amb una ciutadania que se sent cada cop menys representada

A mesura que el neoliberalisme produeix una cultura líquida, destruint la base tradicional de la identitat personal i col·lectiva mitjançant la mobilitat forçada i la inseguretat associada, els processos d'identificació adquireixen un paper central per a la mobilització.¹⁸ Si bé el moviment obrer havia desenvolupat una identitat diferenciada —avalada per una ideologia complexa—, els nous moviments socials se centraven en preocupacions específiques, com els drets de gènere o la defensa del medi ambient, els processos d'identificació dels manifestants contra l'austeritat semblaven desafiar la individualització de la societat líquida, així com la seva por i exclusió, demanant en canvi una ciutadania inclusiva i l'apoderament d'aquesta. Definint-se a grans trets com a ciutadans, persones, o el 99%, els activistes contra l'austeritat varen desenvolupar un discurs moral que reclamava la protecció social desafiant la injustícia social. Referint-se sovint a la identificació territorial com a base d'una comunitat solidària, varen desenvolupar tanmateix

una visió cosmopolita que combinava el nacionalisme incliusiu amb el reconeixement de la necessitat de buscar solucions globals als problemes globals. També van cultivar-se un fort emmarcament moral per contrastar la percepció d'amoralitat del neoliberalisme i la seva ideologia que propagava la mercantilització dels serveis públics. La visió cínica i neoliberal de la responsabilitat personal de la supervivència i la proclamació de motius egoistes com a beneficis, ha estat estigmatitzada per aquests moviments, a favor dels drets preexistents, amb l'exigència del seu restabliment. Es va plantejar una crida a la solidaritat i el retorn als béns comuns davant de la ideologia neoliberal, que era percebuda com a injusta i ineficient.

La crisi econòmica ha desencadenat a l'àmbit de la política una crisi de legitimitat, amb una ciutadania que se sent cada cop menys representada en unes institucions que considera cada cop més captades per les grans empreses.¹⁹ Els manifestants critiquen tant el poder de les grans

corporacions i les organitzacions internacionals, associades a la pèrdua de la sobirania dels governs estatals, però també estigmatitzen els seus propis governs perquè ho consideren un segrest de la democràcia. Ara bé, en lloc de desenvolupar actituds antidemocràtiques, han advertit que la democràcia representativa ha estat corrompuda per una aliança d'agents econòmics i polítics, tot reclamant una democràcia participativa i un retorn general al domini públic procomú, bastint una definició àmplia de les seves identitats col·lectives, tot construint una gran majoria de la ciutadania. L'1% corrupte ha estat atacat en una crítica per la convergència dels poders econòmics i polítics en mans d'una petita oligarquia. Les reivindicacions dels moviments socials progressistes s'han orientat en contra d'aquesta, especialment en la defensa dels drets socials, com són els drets a l'habitatge, a la salut, a l'educació, i al treball.²⁰ Tot i que fins a cert punt miraven cap al passat, ja que reclamaven la restauració dels drets perduts, els activistes

austerity: bringing capitalism back into protest analysis.

18 BAUMAN, *Retrotopia*.

19 DELLA PORTA, *Social movements in times of austerity: bringing capitalism back into protest analysis.*

20 DELLA PORTA, *Where did the revolution go?*; DELLA PORTA, «Progressive and regressive politics in late neoliberalism».

En particular al sud d'Europa, els efectes polítics d'aquestes protestes es reflecteixen en una àmplia politització de la societat

miraven principalment vers l'esdevenidor, combinant les preocupacions pels drets socials amb les de la inclusió cultural.

A nivell organitzatiu, això es va reflectir en l'experimentació amb models de presa de decisions participatives i deliberatives. Atesa la confiança extremadament pobra en les institucions representatives existents, aquests moviments varen adreçar les exigències a l'estat, però també varen experimentar amb models alternatius de democràcia participativa i deliberativa. A l'Estat espanyol, les acampades es varen convertir en llocs per experimentar noves formes de democràcia. A l'exigir una democràcia «real», els activistes varen proposar una visió diferent —deliberativa i participativa— de la democràcia i varen desenvolupar les seves formes pròpies d'organització. A mesura que el neoliberalisme atacava els agents corporativistes que havien impulsat els pactes socials del capitalisme fordista, els moviments emergents varen començar a promoure la idea d'una democràcia directa de la ciutadania, a través d'una revisió de la participació en referèndums, com

a Itàlia contra la privatització de l'aigua, o a Catalunya i Escòcia, així com el constitucionalisme «des de baix», com a Islàndia o, més recentment, a Xile.

Encara que representativament menys visible, aquesta vessant progressista dels moviments socials encara està ben viva. En particular al sud d'Europa, els efectes polítics d'aquestes protestes es reflecteixen en una àmplia politització de la societat, així com en uns canvis profunds dels sistemes de partits, amb una important representació de les inquietuds dels moviments als respectius parlaments i als partits d'esquerra.

Els moviments progressistes s'enfronten als reptes de la pandèmia

Des del març del 2020, a mesura que la pandèmia ha propagat la por al contagi i les mesures de confinament han reduït la possibilitat de desplaçament, ha semblat perillar l'acció col·lectiva, però la ciutadania ha trobat maneres innovadores de presentar reivindicacions col·lectives. Les caravanes de cotxes, les caserolades des dels balcons, l'*streaming*

en directe, les concentracions digitals, les marxes virtuals, les vagues laborals, els boicots, les vagues de lloguer... s'han multiplicat com a formes de denúncia d'allò que la pandèmia ha fet encara més evident i menys tolerable: la profunditat de les desigualtats i les seves dramàtiques conseqüències en termes de pèrdua de vides humanes. Com en els temps anteriors a la Covid-19, aquestes protestes pressionen qui pren les decisions fent servir en diferents composicions la lògica de xifres, per mostrar l'extensió del suport a les seves propostes, la lògica de danys, generant costos als seus objectius, així com la lògica del testimoni, demostrant l'abast del seu compromís a través del sacrifici.

Però les activitats dels moviments socials progressistes durant la pandèmia no es limiten a les protestes visibles. Els activistes, mitjançant un acurat treball de recollida, elaboració i transmissió d'informació, també han exigint al poder polític i econòmic retre comptes. De fet, generen un coneixement mundà, fet que és com a mínim tan necessari com el coneixement especialitzat de l'expert. Utilitzant els recursos digitals per a

Els moviments socials progressistes mobilitzats durant la pandèmia també suggereixen que les vies per assolir els drets socials no passen per la centralització de la presa de decisions

l'intercanvi d'informació i l'elaboració d'idees, contribueixen a associar els diferents àmbits de coneixement que la hiperespecialització de la ciència tendeix a fragmentar. Entrellaçant coneixements teòrics amb pràctics, prefiguren un futur diferent.

A més, els moviments progressistes han contribuït a una tasca molt necessària en un moment tràgic. Davant de la limitada capacitat de les institucions polítiques —i menys encara del mercat— per intervenir a donar suport a qui ho necessita, s'han basat en experiències d'ajuda mútua que ja havien sorgit en la crisi social desencadenada per la crisi financera, i especialment a les respostes d'austeritat durant la dècada anterior. Així, les organitzacions progressistes de la societat civil han distribuït aliments i medicaments, han produït màscares i instruments mèdics, han acollit persones sense llar i han protegit les dones de la violència masculista. En fer-ho, s'organitzen des de la base, unint l'advocacia amb la prestació de serveis, polititzant la seva acció i difonent normes de solidaritat que contrasten amb l'egoisme extrem del capitalisme neoliberal. Mitjançant la

intervenció social, refent les relacions socials que s'havien trencat molt abans de la pandèmia, també polititzen les reivindicacions, passant de la mitigació a curt, a ser plataformes de canvi social a llarg termini. En la realització de totes aquestes activitats, els moviments socials progressistes constitueixen àmbits públics en els quals es lloa la participació, atès que cuidar-se mútuament recrea un sentit de destí compartit.

Totes aquestes energies es connecten al voltant d'una sèrie d'envits centrals per a bastir alternatives postpandèmiques de construcció de justícia ambiental i social. En aquest nou envit els moviments progressistes elaboren idees innovadores sobre com contrastar les creixents desigualtats, en condicions laborals i d'ingressos, però també entre generacions, gèneres, grups racialitzats i entre diferents territoris. Aquí les lluites són no només pel restabliment dels drets laborals que el capitalisme neoliberal ja havia assaltat, amb conseqüències que han esdevingut encara més dramàtiques amb la pandèmia, sinó també a través d'unes renovades reivindicacions d'unes rendes bàsiques, així com

dels drets a l'educació, l'habitatge i a la salut pública. A més dels reptes immediats, la pandèmia ha posat de manifest els efectes dramàtics de les desigualtats a llarg termini, afectant especialment les minories ètniques, la gent gran a residències sobreocupades, i als barris pobres. Destacant la importància de les preocupacions pel canvi climàtic i la urgència d'abordar-les, el contagi va ser especialment intens i la mortalitat més elevada a les zones més contaminades. A banda de l'augment d'episodis de violència contra les dones, la pandèmia també va deixar clar i evident tant la importància de l'atenció que s'hi prestava, com la seva distribució desigual entre gèneres, amb grans càrregues per a les dones.

A més de reivindicar la justícia social i ambiental, els moviments socials progressistes mobilitzats durant la pandèmia també suggereixen que les vies per assolir els drets socials no passen per la centralització de la presa de decisions polítiques, i menys encara per un joc tecnocràtic de desempoderament de la ciutadania, sinó per tot el contrari. En aquest sentit, es poden bastir en les

Les idees del procomú s'han desenvolupat apuntant als béns públics que cal gestionar amb la participació activa de la ciutadania, dels usuaris i dels treballadors

innovacions democràtiques que han contribuït a desenvolupar la resposta a la crisi financera de la dècada del 2010. A través d'experiments deliberatius, la democràcia directa, un procés constitucional de fonts múltiples, així com la creació de partits de moviment, les idees del procomú s'han desenvolupat apuntant als béns públics que cal gestionar amb la participació activa de la ciutadania, dels usuaris i dels treballadors.

Els moviments a les crisis

Per tant, els temps de crisi profunda poden desencadenar —tot i no automàticament— la invenció de futurs, alternatius però possibles. A mesura que la pandèmia canvia la vida quotidiana de la població arreu del món, els moviments socials progressistes ajudaran a crear espais de reflexió necessaris sobre el món postpandèmic, i que sigui alhora alternatiu al prepandèmic.

Tal com s'ha comentat, les crisis s'han considerat com a desencadenants importants del canvi, sobretot quan hi ha experiències històriques amb la democràcia directa. Tal com

observen diversos autors, «*els moviments socials, juntament amb altres actors de la societat civil, són de vegades coproductors d'innovacions democràtiques dirigides pels ciutadans. A diferència dels experiments democràtics de dalt a baix, en què tenen una importància cabdal les institucions i els interessos que defensen, els de baix a dalt, que donen el protagonisme als ciutadans, sorgeixen de la protesta i responen a la necessitat d'una reforma democràtica radical*». ²¹ De fet, les innovacions democràtiques des de baix tenen un considerable potencial d'alleujar la tensió democràtica que estem vivint actualment. Al desenvolupar-se en aquests moments punyents, els mecanismes de democràcia directa iniciats per la ciutadania poden enfortir els fonaments normatius de la democràcia, és a dir, la llibertat i l'equitat entre la ciutadania, empoderant-la, conduint les demandes socials i neutralitzant la violència.

La recerca sobre els processos constitucionals participatius indica que

els moviments socials tenen certa capacitat d'exercir poders constitutius, sobretot en temps de crisi. ²² La implicació directa de la ciutadania en la redacció de les constitucions és una manera de restaurar un sentiment de pertinença comuna, sobretot en moments de malura democràtica. Com a reflex del canvi en el pensament constitucional d'una visió legalista i com a procés tècnic, a una de participativa orientada a crear un moment fundacional, els moviments socials progressistes de fet han desencadenat processos constitucionals en els quals s'ha considerat necessària la participació ciutadana en àmbits deliberatius per tal de construir acords normatius. Així, a Islàndia i a Irlanda, però també a Xile, les iniciatives ciutadanes han impulsat uns primers experiments en l'elaboració de constitucions a través de la designació d'assemblees que s'han dotat d'instruments d'interacció amb la ciutadania general. Els moviments socials progressistes han reclamat la protecció constitucional dels béns públics davant de la privatització, i també el reconeixement del

²¹ FELICETTI; DELLA PORTA, «Joining forces: the sortition chamber from a social movement perspective».

²² DELLA PORTA, *How social movements can save democracy*.

La implicació directa de la ciutadania en la redacció de les constitucions és una manera de restaurar un sentiment de pertinença comuna, sobretot en moments de malura democràtica

valor de la participació de la població en la vida pública. En fer-ho, aquests moviments progressistes també han creat àmbits públics que, com ha afirmat de forma influent el filòsof alemany Jürgen Habermas,²³ són públics en el triple sentit d'estar oberts al públic, d'actuar en públic, i d'estar dedicats a la discussió de qüestions públiques davant de la creixent circumscripció del mateix públic per mitjà de la tendència privatitzadora predominant a l'ordre constitucional liberal.

Els referèndums i altres mecanismes de democràcia directa també s'han utilitzat cada cop més en temps de malura democràtica, com a resposta a la creixent desconfiança en les institucions representatives. Si bé la qualitat dels referèndums ha variat molt —com també passa amb la qualitat de les eleccions—, els moviments socials progressistes han percebut ocasionalment com potencialment avantatjosa la transmissió del dret a decidir directament a la ciutadania. En qüestions tan contro-

vertides com la mateixa concepció dels serveis públics o la independència nacional, els instruments de democràcia directa poden contribuir no només a legitimar una decisió mitjançant la participació pública, sinó també a enriquir la vida pública. La participació de les organitzacions del moviment social en les campanyes al llarg del procés del referèndum ha contribuït de forma considerable a augmentar no només el nombre de participants, sinó també a la pluralitat dels arguments, en multiplicar els àmbits públics en què s'han tractat els assumptes a referendar. Les activitats de protesta organitzades per àmplies xarxes d'activistes dels moviments socials ajuden de fet a la formació de la voluntat ciutadana, contribuint a millorar la qualitat de la vida pública i també a millorar les capacitats de la ciutadania per emetre judicis ponderats.²⁴

A Itàlia, com a Catalunya i a Escòcia, els processos de democràcia directa han estat esperonats per l'emergència d'oportunitats polítiques, però també per llur esvaïment.

A més dels seus resultats finals, la participació dels moviments socials en referèndums sovint potencia les idees progressistes, fent que els temes siguin més rellevants per al públic i esperonant la consciència de la ciutadania. Els referèndums des de baix —que impliquen un grau més important de mobilització en l'àmbit institucional, ja sigui mitjançant referèndums iniciats per la ciutadania o mitjançant l'apropiació de referèndums avalats per l'estat— són, de fet, particularment propicis per ampliar la participació i la deliberació.

Finalment, en els moments de crisi han sorgit partits de moviment i han aconseguit un ampli suport en molt poc temps. Com que el neoliberalisme tardà ha desencadenat una crisi de legitimitat política per l'evident manca de capacitat —o voluntat— de les institucions públiques de garantir els drets socials, cívics i polítics, el terratrèmol electoral posterior ha obert espais per a nous partits d'esquerra i de dreta. A l'esquerra, els moviments socials progressistes han esperonat el desenvolupament de propostes polítiques que no només representaven les seves reivindicacions, sinó que també foren influ-

23 HABERMAS, *The structural transformation of the public sphere: an inquiry into a category of bourgeois society*.

24 DELLA PORTA (et al.), *Social movements and referendums from below*.

Les protestes contra l'austeritat han tingut, doncs, efectes d'empoderament, també pel que fa a les innovacions democràtiques

enciats per les seves concepcions i pràctiques de democràcia. A més de desfermar les clivelles polítiques abans inamovibles, el descontentament creixent s'ha expressat en els àmbits electorals no només —o no principalment— en l'abstenció, sinó més aviat en l'aparició de partits de moviment híbrids. A mesura que els partits tradicionals de centreesquerra s'han desplaçat vers el centre, acceptant els principals axiomes neoliberal de confiança en el lliure mercat i abandonant la protecció social, així com a mesura que les crides a la justícia social i contra la desigualtat s'estenien entre la ciutadania a través de campanyes massives de protesta, han sorgit aquests nous partits a l'esquerra. Tot i que de vegades han entrat en tensió amb les seves bases originals de quan es van fundar, han ampliat la seva capacitat d'atraure votants decebuts amb els partits de centreesquerra tradicionals que han perdut el nord. Mentre que augmenta per tant un escepticisme vers la democràcia representativa que ha produït una expectativa generada pels desenvolupaments antipolítics, els partits de moviment —per exemple, a l'Estat espanyol o a Bolívia— reten testimoniats dels

intents d'introduir a les institucions representatives els ideals participatius i deliberatius fomentats pels moviments socials progressistes. Les protestes contra l'austeritat han tingut, doncs, efectes d'empoderament, també pel que fa a les innovacions democràtiques, experimentats en la vida interna dels partits-moviment, i innovant a les institucions públiques a les quals han accedit. A mesura que les campanyes de protesta han estès una cultura política contenciosa i la forta crítica a la classe política ha provocat una intensa politització, s'han desenvolupat alternatives de partit, especialment en les fases de declivi dels moviments.

Cal reiterar doncs, que els partits-moviment progressistes han sorgit amb el declivi dels partits de centreesquerra, alimentats per una barreja de reclusió institucional a les demandes dels moviments per una part, però també per l'aparició d'oportunitats electorals donada la desalineació i la creixent volatilitat electoral. Davant d'una forta pèrdua de confiança en els partits de centreesquerra tradicionals, els activistes i simpatitzants dels moviments d'esquerra, encara que crítics amb

les formes representatives de la democràcia, han aprofitat l'oportunitat d'ocupar un espai polític i electoral que havia quedat buit, ja que han aconseguit amb èxit generar suports presentant reivindicacions contra l'austeritat desenvolupades durant el cicle de protestes. Els mecanismes d'apropiació organitzativa han permès l'ocupació d'aquestes vies institucionals, mentre que les primeres victòries electorals varen impulsar els activistes del moviment que buscaven nous repertoris d'acció, davant de la insuficiència de les protestes al carrer per aconseguir els canvis exigits. De fet, els seus èxits electorals s'han vist facilitats per un efecte reputacional invers, atès que els atacs dels actors polítics i mediàtics, considerats com a part de l'elit neoliberal, han contribuït a centrar l'atenció i les simpaties en els nous partits-moviment. En tots els casos, mentre s'adaptaven a les institucions polítiques representatives, els partits del moviment progressista varen donar suport a visions participatives i deliberatives a nivell organitzatiu, varen mantenir repertoris d'acció disruptius i no convencionals, i varen reflectir els marcs i les reivindicacions dels moviments.

En aquest procés hi ha passos endavant i enrere, moments en què les polítiques públiques s'acosten a les demandes dels moviments socials, i altres en què la situació es deteriora

L'anàlisi de les innovacions democràtiques apunta a la importància dels moviments socials com a incubadors d'idees emergents de democràcia. En el seu ús d'un ampli ventall de reptors d'acció, entrar a les institucions polítiques és una opció que esdevé especialment interessant quan s'esgoten les altres formes, com és la protesta als carrers i a les places, i que malgrat tot, segueix percebent-se un important grau de suport per part de l'opinió pública. A més, les possibilitats d'èxit augmenten quan els moviments socials són capaços de bastir àmplies coalicions, amb una consegüent politització i un canvi d'escala del marc, des de reivindicacions polítiques específiques fins a la meta-qüestió de la democràcia. Pel que fa al context polític, les innovacions democràtiques semblen afavorides per l'aparició d'algunes oportunitats, però també alimentades a mesura que les oportunitats s'esvaeixen.

Les vies per les quals els envits podrien obtenir concessions —petites o grans— són complexes. De fet, «els canvis no es produeixen de manera directa ni de manera lineal: a mesura que llurs idees es vulgaritzen i domestiquen, els matiners en un cicle de

*protesta sovint desapareixen de l'escena. Però una part del seu missatge es destil·la en marcs comuns de cultura pública o privada, mentre que la resta és ignorada».*²⁵ En aquest procés hi ha passos endavant i enrere, moments en què les polítiques públiques s'acosten a les demandes dels moviments socials, i altres en què la situació es deteriora. Els moviments socials solen obtenir èxits en les primeres fases de la mobilització, però això desencadena interessos oposats i sovint una polarització de l'opinió pública, o fins i tot la creació de contramoviments. En resum, mentre que els moviments segueixen sent transitoris, alternant fases de visibilitat amb fases de latència —i mentre que suposem que el període de vida dels moviments en la «modernitat líquida» sigui cada cop més curt— alguns coneixements produïts pel moviment sembla que sobreviuran i s'incorporaran en noves institucions, que sovint s'estendran més enllà dels exemples originals. ■

25 MEYER; TARRON (eds.), *The resistance*.

■ Bibliografia

APPADURAI, Arjun. «Democracy fatigue». A GEISELBERGER, Henrich. (ed.). *The great regression*. Cambridge: Polity Press, 2017.

BAUMAN, Zygmunt. «Symptoms in search of an object and a name». A GEISELBERGER, Henrich (ed.). *The great regression*. Cambridge: Polity Press, 2017.

BAUMAN, Zygmunt. *Retrotopia*. Cambridge: Polity Press, 2017.

CASTELLI GATTINARA, Pietro; PIRRO, Andrea. «The far right as social movement» [en línia]. A *European Societies*, de 24 d'abril del 2018. Disponible a: <www.doi.org>.

DAHL, Robert A. *On democracy*. New Haven: Yale University Press, 2000.

DELLA PORTA, Donatella. *Social movements in times of austerity: bringing capitalism back into protest analysis*. Cambridge: Polity Press, 2015.

DELLA PORTA, Donatella. *Where did the revolution go?* Cambridge: Cambridge University Press, 2016.

DELLA PORTA, Donatella. «Progressive and regressive politics in late neoliberalism». A GEISELBERGER, Henrich (ed.). *The great regression*. Cambridge: Polity Press, 2017.

DELLA PORTA, Donatella (et al.). *Late neoliberalism and its discontents in the economic crisis. Comparing social movements in the european periphery*. Cham: Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2017.

DELLA PORTA, Donatella; FELICETTI, Andrea. «Democratic innovations and social movements». A *The governance report*. Oxford: Oxford University Press, 2017.

DELLA PORTA, Donatella (et al.). «The paradoxes of democracy and the rule of law». A IPSP (ed.). *Rethinking society for the 21st Century: Report of the International panel on social progress. A Political Regulation, Governance, and Societal Transformations*, vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

DELLA PORTA, Donatella; MATTONI, Alice (eds.). *Spreading protest. Social movements in times of crisis*. Colchester: ECPR Press, 2014

DELLA PORTA, Donatella (et al.). *Social movements and referendums from below*. Bristol: Bristol Policy Press/Chicago University Press, 2017.

DELLA PORTA, Donatella; O'CONNOR, Francis; PORTOS, Martin. «The framing of secessionism in the neo-liberal crisis: the Scottish and Catalan cases». A CLOSA, Carlos; MARGIOTTA, Constanza; MARTINICO, Giuseppe (eds.). *Between Democracy and Law*. Basingstoke: Routledge, 2019.

DELLA PORTA, Donatella. *How social movements can save democracy*. Cambridge: Polity Press, 2020.

FELICETTI, Andrea; DELLA PORTA, Donatella. «Joining Forces: The sortition chamber from a social movement perspective». A GASTIL, John; WRIGHT, Erik O. *Legislature by lot*. Londres/Nova York: Verso Books, 2019.

GRAMSCI, Antonio. *Selections from the prison notebooks*. Nova York: International Publishers, 1971.

HABERMAS, Jürgen. *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. Cambridge: Polity Press, 1989.

HARVEY, David. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

MEYER, David; TARROW, Sidney (eds.). *The resistance*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

MOUFFE, Chantal. *For a left populism*. Londres: Verso, 2018.

POLANYI, Karl. *The great transformation*. Nova York: Farrar & Rinehart, 1944.

WODAK, Ruth. *The Politics of fear: what right-wing populist discourse means*. Londres: Sage, 2015.